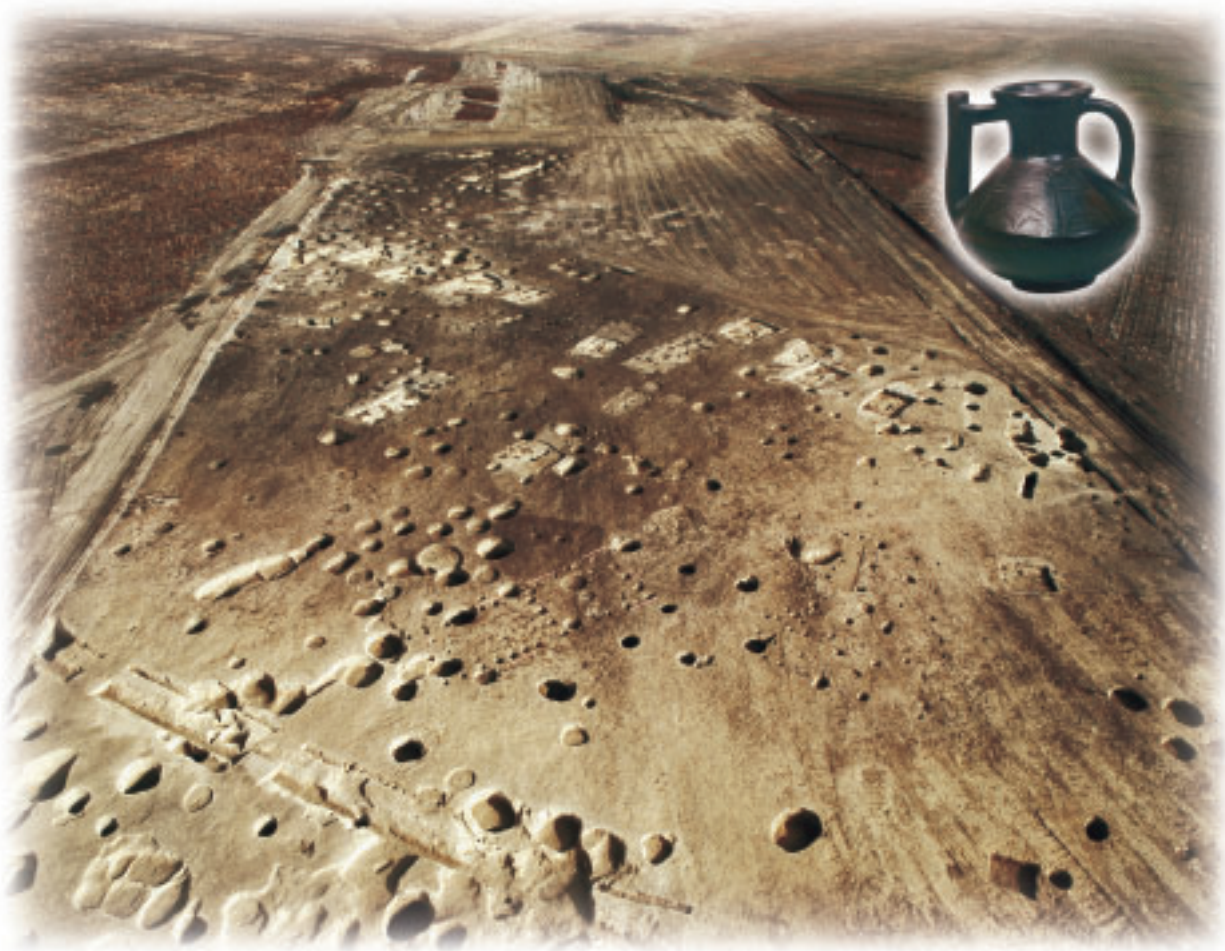
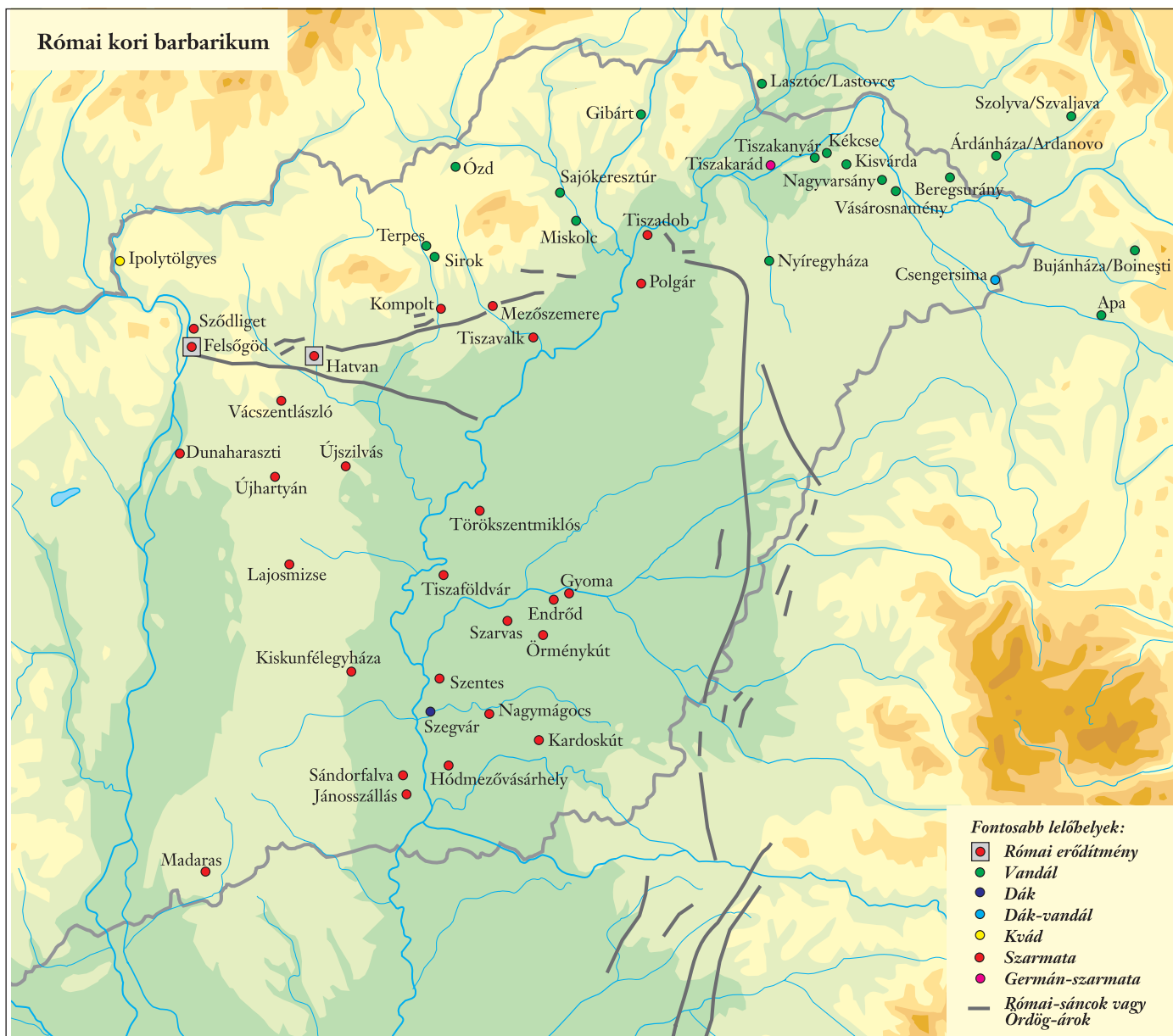

IX. A RÓMAI KORI BARBARIKUM

Római kori barbarikum

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Vadai Andrea

A római korban a Dunától keletre elterülő térség különféle barbár népek szállásterülete volt. A hatalmi és az etnikai kép időről időre megváltozott a folyó bal partján, a jugoszláviai Bácskát és a romániai Bánátot is beleértve.

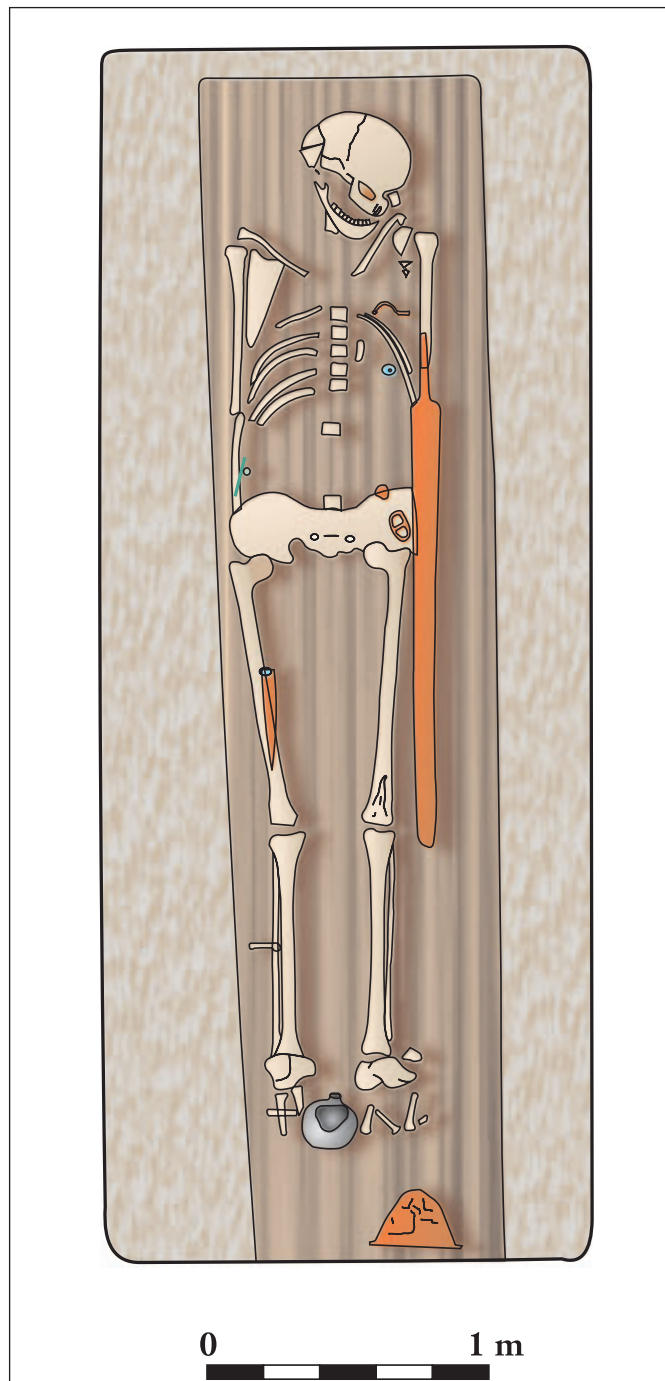
A Kr. e. 1. század közepén az Alföld nagy részét a megerősödő dákok foglalták el Boirebistas király vezetésével a terület korábbi uraitól, a keltáktól. Csak az északi, hegyes-dombos peremvidéken éltek tovább kelta törzstörzsedékek. Miután a rómaiak megszállták a Dunántúlt és megszervezték Pannonia tartományt, kialakult a katonailag megerősített, dunai római határ, gátat vetve minden további barbár terjeszkedésnek. A Római Birodalom politikai, gazdasági és katonai eszközökkel egyaránt arra törekedett, hogy biztosítsa a szomszédságában élő barbár törzsek Róma-hűségét. Ennek jegyében vonta felügyelete alá a germán kvádokat is, akik a tartománytól északra alapították meg királyságukat, de szállásterületük és hatalmi fennhatóságuk kiterjedt a Duna-könyök bal partjára is.

A Kr. u. 1. század első évtizedeiben keletről, az Al-Duna vidékéről egy másik törzs – az iráni eredetű nomád – *szarmata jazigok* egy része vándorolt be a Kárpát-medencébe és telepedett le a Duna–Tisza közének északi részén. Beköltözésükkor szövetségre léptek a szomszédos kvádokkal, s szövetségük töretlennek bizonyult négy és fél évszázadon keresztül. Lassan terjeszkedtek dél felé a két folyó között, elhagyva az Alföldet északról határoló dombvidéket, majd a Kr. u. első század végén, Traianus dák háborúi idején átlépték a Tiszát, elfoglalva a korábban dák fennhatóság alá tartozó Tiszántúlt a Felső-Tisza-vidék kivételével. A dák háborúk végeztével Róma megalapította Dacia tartományt a mai Románia területének egy részén. Ez a lépés új helyzetet teremtett a barbár szarmaták számára. Nyugatról Pannonia, keletről Dacia, délről Moesia római tartományok fogták harapófogóba, északról pedig a hegyvidék kelta–dák–germán kevert lakosságú területe határolta országukat. Az elsőként betelepülő alföldi jazigokhoz újabb keletről érkező népesség csatlakozott, a főkirály vezetésével érkező jazig főtörzs. Az Alföld barbár lakosságának megnövekedése, megerősödése és terjeszkedése magára vonta a rómaiak figyelmét. Kereskedőik főleg Aquincum térségéből, a Dunán átkelve távolabbi vidékekre is szállították áruikat, a kereskedelem mellett kémtevékenységet is folytatva a tartományi katonaság számára. Az Alföldön nyugat–kelet irányba futó utak és a tiszai átkelőhelyek stratégiai fontossága is megnőtt.

A Kr. u. 2. század utolsó harmadában a Római Birodalom csapatai keleten a *parthussal* harcoltak. Ugyanekkor tört ki a dunai tartományok határainál is a háború. A barbár szövetségesek két nagy tömbben egyesülve rohanták meg a római tartományokat a Rajna-vidéktől a Fekete-tengerig. Marcus Aurelius szembesült avval, hogy bármennyire igyekeznek a barbárokat római vazallusi rend-

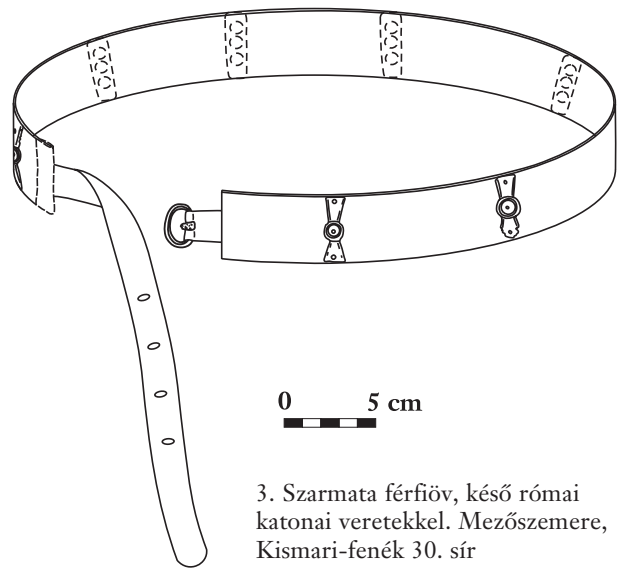
szerbe kényszeríteni, a törzsek közti szövetség erősebbnek bizonyul. A Duna bal parti térsége helyzetének megoldására a császár számára lehetőség kínálkozott arra, hogy a germán és a szarmata területen új római tartományokat alapítson *Markomannia* és *Sarmatia* néven. A római csapatok mélyen benyomultak a barbár föld belsejébe, s egészen a mai Trencsényig megvetették a lábukat. Marcus Aurelius halálával azonban a római külpolitika ismét defenzívvé vált, a határok lineáris védelmét erősítették, valamint továbbra is szövetséges viszonyra törekedtek a barbárokkal,

1. Harcos férfi koporsós temetkezése Mezőszemerén

így feladták az új tartományok létesítésének tervét. A háború a barbárok számára sem múlt el nyomtalanul. Keletről a szarmata *roxolánok* egy része költözött be az Alföldre, északról a *vandálok* germán törzse (az ún. *Przeworsk-kultúra* hordozója) vándorolt be a Felső-Tisza vidékének egy részére. A vandálok megjelenésével egy időben az alföldi szarmaták is előrenyomultak északkeleti irányban. Ekkor alakult ki az a vandál–szarmata határ és az a szarmata szállásterület, amely egészen a 4. század utolsó harmadáig fennállt. Ennek nyomát őrzi a késő római időkben, római indíttatásra megépülő – Csörsz-, Római- vagy Ördög-árok néven ismert – sáncrendszer. A megnőtt szarmata szállásterület felé még intenzívebben megindult a római kereskedelem, távoli tartományok áruit is eljuttatva a szarmatákhoz. Az Aquincumot Porolissummal (ma Mojgrad, Románia) összekötő útból észak felé újabb utak ágaztak le, amelyeken keresztül a római árucikkek a mai Kelet-Szlovákián át Lengyelországba is eljutottak. **(1. kép)**

A Kr. u. 3. század 60-as, 70-es éveitől ismét alapvető változások játszódtak le a Római Birodalomban, amelyek a Kárpát-medencét sem hagyták érintetlenül. Az egymást érő, keletről érkező gót támadások annyira meggyengítették a római határvédelmet, hogy Aurelianus császár rákényszerült csapatai kivonására Daciából, s a római lakosságot áttelepítésére a Dunától délre, feladva a római tartományt. Így a kelet felől érkező gótok előtt megnyílt az út Erdélybe és tovább, nyugat felé. Nyomásuk elől újabb szarmata törzstörzsedékek menekültek a Kárpátoktól keletre eső szállásterületükről az Alföldre, annak is főleg a délebbi vidékeire, a Bácskába és a Bánátba. A szarmata terület jelentősége ettől kezdve megnőtt a rómaiak számára, ami abban nyilvánult meg, hogy a 4. század első harmadában egyrészt szerződésekkal biztosították a békét, másrészt a Barbarikumból kialakítottak egy védelmi zónát, amely Ró-

3. Szarmata férföv, késő római katonai veretekkel. Mezőszemere, Kismari-fenék 30. sír

mához hűen, annak dunai tartományait védte a gótok támadása ellen. Feltehetően ekkor épült meg a római sáncok középső vonulata, amely a – marcusi háborúk után létrejött – szarmata terület határán húzódott végig, s amely a 4. század 70-es, 80-as éveitől betöltötte a külső védelmi sáv szerepét a Római Birodalom számára a keletről érkező barbár nyomással szemben. **(2. kép)** A hatalmas sáncrendszer védelmét római katonai segédlettel barbár katonaság látta el. Erre utal, hogy a sánc melletti temetőben a fegyveres férfi sírok száma megnő, s jellegzetes késő római katonai veretes övek és római rangjelző ruhakapcsoló tűk egészítik ki a szarmata harcosok viseletét, mintegy jelezve a „római” katonai rangot. **(3. kép)**

A Kr. u. 332-es év elején keletről megérkeztek a gótok és a *taifalok*, s rátámadtak a Körösök vidékén élő vandá-

2. A római sánc rekonstrukciója Fancsikánál

lokra, majd a szarmatákra, akik római segítséggel és igen nagy véráldozattal verték vissza őket. A hetvenes évek végén új korszak hajnala virradt fel. A Balkánon a keletről bevándorló törzsek és a kelet-római hatóság között napirinden voltak az összecsapások. Maga Valens császár vette fel a harcot a barbárokkal. A *Hadrianopolis* (Edirne, Törökország) melletti döntő ütközetben a gót-alán–hun egyesült sereg súlyos csapást mért a kelet-római erőkre. A barbár sereg egyes csoportjai nyugatra vonultak, majd római engedéllyel letelepedtek Pannoniában. Vonulásuk háborús helyzetet teremtett az alföldi szarmaták között is. Ettől kezdve háború háborút követett, összeomlott a szarmata védősáv, míg végül a *hunok* közeledtének hírére, Kr. u. 401-ben az Észak-Magyarország területén élő vandálok nyugatra menekültek a hozzájuk csatlakozó, a Dunántúltól északra lakó kvádok és a Tisza vidéki *alánok* egy részével. 406. december 31-én már a Rajnán keltek át, a nyugati népvándorlás nyitányaként. Ez az elvándorlás avval járt együtt, hogy az Alföld egy részén átmenetileg csökkent a lakosság száma. A népmozgásokkal teli időszak a Kárpát-medencei szarmatákat sem hagyta érintetlenül. A hunok elől menekülő, majd tovább vándorló alánok egy részének távozása után csökkent a lakosság száma, majd az Attila halálát követő gepida hatalomátvétel elől – a háborús veszteségeket követően – nagyobb részüknél vissza kellett vonulni a Duna–Tisza közére, és a Dunától délre eső területekre. Ennek ellenére az Alföldet a ravennai császári udvar továbbra is szarmata határvidékként tartotta számon.

A RÓMAI KORI BARBARIKUM KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Vadai Andrea

A SZARMATÁK

A Kárpát-medencei római kori Barbarikum szarmata régészeti anyagát a 19. század végén, a századfordulón ismerték fel először. Az első rendszerező feldolgozás, amely a szarmata Barbarikum leletanyagát foglalta össze röviden, a 30-as évek elején jelent meg *Párducz Mihály* tollából. Ezt követően fellendült a múzeumok gyűjtőterületén előkerült leletanyag közlése Csongrád, Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megye területén. A kutatás meghatározója továbbra is Párducz Mihály volt, aki a temető- és teleprészletek közlése mellett ismételtelen összefoglalta a szarmata anyagot, majd egyes periódusok (Kárpát-medencei kora szarmata, 2–3. század, hunkor) jellegzetességeit is meghatározta. A II. világháború után, a század 70-es éveitől kezdve közöltek szarmata anyagot. A terepmunka hangsúlyja a leletmentő ásatásokon volt, pusztán egyetlen tervezett ásatás folyt Madarason ahol egy teljes szarmata temetőt tártak fel. A Kárpát-medencei szarmaták történetének ér-

tékelése ebben az időszakban *Alföldi András* munkáira támaszkodott, a nyelvészeti, valamint a keleti szarmata történeti összefoglalások pedig *Harmatta János* kutatási területét képezték. Az elmondottak jól szemléltetik, hogy a kutatásban mereven szétvált a történeti, a nyelvészeti és a régészeti vonal.

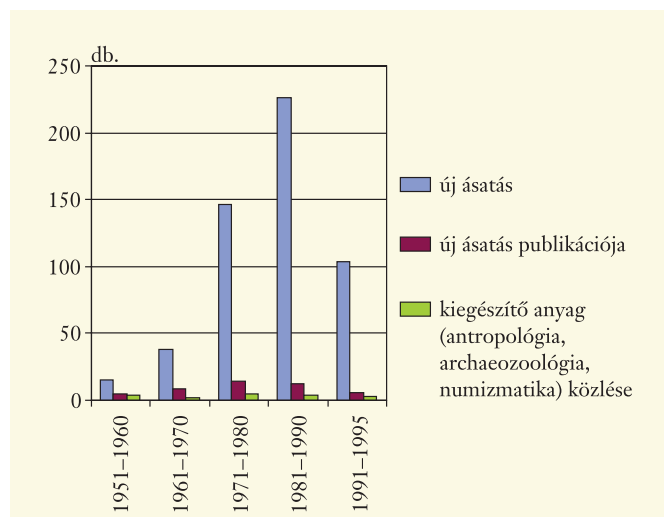
Még mostohább sorsra jutott azoknak a népeknek a magyarországi kutatása, amelyek a szarmata szállásterület peremén éltek: a dákoké, a kvádoké és a vandáloké.

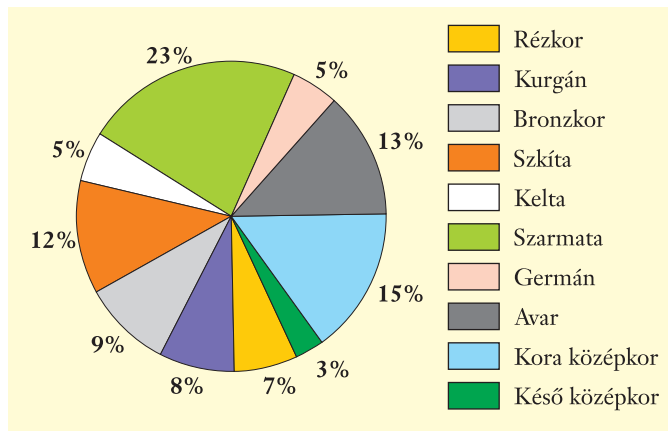
Magyarország területén egyenletlenül kutatott a Barbarikum. Az Alföld déli részén erősen érezhető a Szegedi Múzeum hosszú időszakra visszanyúló tevékenysége, hasonlóképpen érzékelhető egyes kutatók szűkebb területre korlátozódó, intenzív munkája. A jugoszláviai Bácska, Románia északnyugati és nyugati területe, valamint a Bánát rosszul kutatott, és még kevésbé dokumentáltak az itt előkerült leletek. *Milleker Bódog* 19. század végi összefoglalása óta csak néhány újabb lelőhely vált ismertté a Bánátból (ezek is inkább csak katalógusokból). A Bácskából – a 20. század első évtizedei óta – hosszú szünet után csak az utóbbi évtizedekben értesülhettünk újabb lelőhelyekről. E két terület római kori régészete – főleg a II. világháborút követően – politikai indíttatású volt, előszeretettel nevezték dáknak a szarmata anyag egy részét. Az utóbbi években Jugoszláviában pedig a kutatók egy része az összefoglaló munkákban római kori slávnak értelmezi az iráni anyagot.

A kutatásban fontos előrelépést jelentett az Alföldön húzóódó Ördög-árok (más néven Csörsz-árok, római sáncok) mentén folyó terepbejárás munkája a hatvanas évek folyamán, amelynek során néhány helyen szondaátasásokkal is tisztázták a sáncvonulat időbeli helyzetét. E munkálatok közben vált ismertté a barbár terület belsejében épült római tábor Felsőgödnél és Hatvan–Gombos-pusztán) egy kisebb római katonai építmény, jelezve a barbár területen folyó római tevékenységet.

Magyarországon az új feltárások és azok tudományos feldolgozása száma a következőképpen alakult: **(4. kép)**

4. A feltárások és publikációk számának alakulása

5. Az Alföldi Mikroregionális Kutatási Projekt lelőhelymegoszlása

Jól látszik, hogy 1951–1960 között az új feltárásoknak csak 25%-a közölt, míg a következő évtizedben a több mint kétszeresére nőtt új ásatásoknak csak a 19%-a került feldolgozásra. Az eltérés a feltárások és a publikációk között még jobban megnőtt a későbbi évtizedekben. A közeljövőben még nagyobb lesz az elmaradás, köszönhetően annak, hogy a nagy megelőző- és mentőásatásokon napvilágot látott leletanyag sokszorosa az eddig ismertnek.

Az utóbbi évtizedek anyaggyűjtései, feldolgozásai egyes – korábban csak meglehetősen ritka régészeti fedettségű – megyékben is több százszorosára emelték a korábban ismert lelőhelyek számát. A *Magyarország Régészeti Topográfia*jának alföldi munkálatai és a terepbejárások során még a mai település hálózatonál is sűrűbb(!) megtelepedést figyeltek meg. A csaknem négy és fél évszázadnyi időszakra elosztva is igen magas a lelőhelyek száma. Békés megyében, a Gyomaendrőd, Szarvas, Örménykút határolta, mintegy 35 négyzetkilométer területen a topográfiai munkák során 535 különböző korú lelőhelyet figyeltek meg. Ezek közül 109 volt szarmata. (5. kép)

Ha ugyanezen a területen a feltárásokból is ismert lelőhelyeket vetjük össze a terepbejárások során meghatározottakkal, akkor az óriási számbeli eltérés jelzi, hogy egy-egy vidékről mennyire kevés a megkutatott lelőhely. A leletanyag általános elemzését tehát a kutatás egyenetlensége, a feltárási hiány és a sokszor igen rosszul vagy egyáltalán nem dokumentált – a múzeumokban hosszú évtizedek óta elfekvő – közöletlen anyag nehezíti. Előnyt jelent viszont, hogy az utóbbi évtized nagy beruházásai (útépítések, bevásárlóközpontok, „zöld” beruházások, olajvezetékek építését megelőző feltárások) és a kisebb területeket érintő, ún. mikroregiók kutatások, valamint az ezzel kapcsolatos terepbejárások és ásatások robbanásszerű változást hoztak nagy információértékű- és tartalmú anyagaikkal, valamint jelentősen megnőtt feltárási felületeikkel.

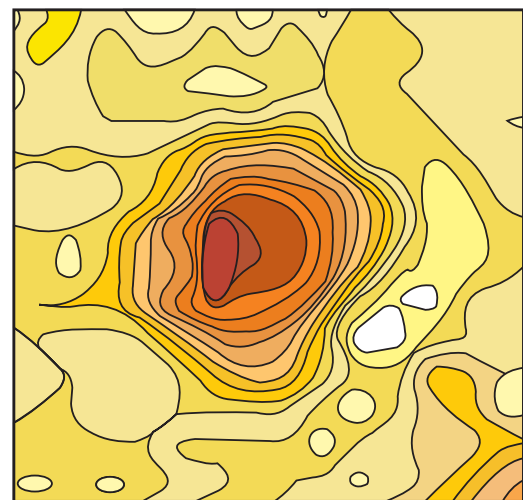
A nagyberuházásokat megelőző ásatásoknál háromféle feltárássra került sor. A lineáris, a blokkyszerű és az ezek előnyeit egyesítő lineáris-blokkyszerű ásatásra. Az első az utak, a gáz- és az olajvezetékek nyomvonalát érintette. Ezekre

az a jellemző, hogy a feltárási felület lényegesen hosszabb, mint amilyen széles. Ennek az a következménye, hogy a lelőhelyek „hossz-szelvényéről” kapunk csak tájékoztatást. E feltárások egyik gyenge pontja, hogy a lelőhelyek kiterjedéséről a feltárási felületen kívül nincs adatunk. Másik, hogy mivel csak előzetes terepbejárások alapján jelölik ki szakaszosan az ásatás helyét, a felszínen nem jelentkező régészeti lelőhelyrész – még ha a nyomvonalba esik is – nem kerül feltárássra. Jó példa erre Kompolt–Kistér lelőhelye, ahol az előzetes terepbejárás alapján két, egymástól nem túl távol fekvő lelőhelyet terveztek feltárni, mivel a felszíni nyomok csak két nagyobb foltban jeleztek régészeti lelőhelyet. A mentőásatás során, próbaképpen a két kijelölt lelőhely közti felületet is feltárták, s így nyilvánvalóvá vált, hogy valójában egy lelőhely két, egymástól távolabb fekvő része látszott csak a terepbejárások során. A harmadik probléma a lineáris feltárásnál a kijelölt sáv viszonylag csekély szélessége. Az autópálya nyomvonalán általában 60 méter, az alsóbbrendű utak nyomvonalán 20–40 méter széles, s ez ugyan igen nagy feltárt felület, mégis, sok régészeti terepjelenség így értelmezhetetlenné válik. Újhartyánon például csak 20 méter szélességben lehetett valamely településről képet alkotni!

A nagy leletmentések másik csoportját a blokkyszerű feltárások képezik. Bevásárlóközpontok, benzinkutak, határátkelőhelyek és az autópályák építéséhez szükséges anyanyerő helyek tartoznak ide. (Például Csengersima, Polgár.) A lineáris feltárásokkal ellentétben ezeknél az ásatásoknál arányosabb a kijelölt felület szélessége és hosszúsága. Éppen ezért a szarmata lelőhelyek stratigráfiai viszonyainak megállapításához lényegesen több támpontot nyújtanak, mint a lineáris feltárások.

Végül szakmai szempontból a legelőnyösebb a harmadik csoport, amely a lineáris és a blokkyszerű feltárások előnyeit egyesíti, azok hátrányai nélkül. Ezekre sajnos ritkáb-

6. Szarmata műhely archaeomágneses képe Gyomán

0 10 m

ban nyílik lehetőség. Csak akkor, ha az autópályák letérői, a hozzájuk illeszkedő létesítmények helye is feltárássá kerülhet. Az elmúlt három évtizedben tehát új irányt vett a magyarországi Barbarikum kutatása, amely nemcsak az anyag mennyiségi és minőségi növekedését jelentette, hanem azt is, hogy a lelőhelyek feldolgozásánál – a korábbi módszerrel ellentétben – már a természettudományos vizsgálatok összefoglalása is hozzátartozott a közlésekhez. Így ma már elengedhetetlen, hogy a temetői régészeti anyaga mellett az embertani, a telepanyagok mellett a történeti állattan és növénytan leletanyaga is ismertté váljon. A lelőhelyek felderítésénél korábban használt terepbejárási módszerek mellett a légi felvételek, a geofizikai terepfelmérések és a talajfúrások is meghonosodtak. **(6. kép)** A feldolgozások során nagy szerepet kapott a lelőhelyek egykori természeti környezetének rekonstrukciója is.

A KELTÁK

A római régészeti kutatás felismerte a római hódítás előtt Pannoniában élt népek római kori továbbélésének fontosságát, az őslakosság szellemi és anyagi kultúrájának jelentőségét. A Dunától keletre eső vidékeken a legmósbább sorsra a császárkorban továbbélő *kelta* lakosság kutatása jutott. Ebben nemcsak az ásatások hiánya játszott szerepet, hanem az is, hogy míg a Dunántúlon a helyi kelta anyag császárkori élete jól nyomon követhető, addig a Barbarikumban egyrészt a kelta lakosság elkeveredett az itt élő őslakossággal, s kevert anyagi kultúrájuk gyakorlatilag nem ismert, másrészt az előkerült leletek csak tágabb időhatáron belül keltezhetők. Éppen ezért ma még nem rajzolható meg jellegzetes római kori kelta lelethorizont.

A római és a görög nyelvű írott forrásokból tudjuk, hogy kelta törzsek éltek részben a Duna–Tisza közén, részben a

Tiszántúl északi területein. A beköltöző szarmaták és az őslakosnak számító kelták kapcsolatairól azonban hallgatnak. A geográfus *Ptolemaiosz* a Kr. u. 2. században megnevezte a szarmaták alföldi városait. Ezek egy részének a neve kelta eredetű, utalva arra, hogy a bevándorló jazigok elfoglalták és magukénak fogadták el e településeket, ahol feltehetően a kelták tovább éltek a jazig uralom alatt is.

A két népesség, a letelepedett kelták és a félnomád szarmaták eltérő életmódja megkönnyítette a feltételezhető együttélést. A kelta alaplakosság igen sokban hozzájárult a keleti gyökerétől elszakadt Kárpát-medencei szarmata anyagi kultúra képezéséhez kialakításához.

A DÁKOK

A *dákok* kutatása igen elmaradott az Alföldön. Párducz Mihály a szarmata anyag feldolgozása során összegyűjtötte a dák vagy a dáknak vélt leletanyagot is. Csak a hatvanas évek végén született meg az első olyan tanulmány Visy Zsolt tollából, amely a dákok alföldi leletanyagát történetileg is értelmezte. A legnagyobb nehézség az volt, hogy csak a nagyrészt leletösszefüggés nélküli szórványanyagra lehetett támaszkodni, amely még a pontosabb keltezést sem tette lehetővé. A bevándorló jazigok a Kr. u. 1. század első negyedében elfoglalták tőlük a Duna–Tisza közének északi részét, majd dél felé terjeszkedve a Bácskát is. A Tiszántúl azonban egészen Traianus háborúig uralták a dákok. Ennek ellenére nem volt olyan lelet, amellyel alá lehetett volna támasztani az ókori írott források adatait. A hiteles dák anyag a Kr. e. 1. század közepe utáni közel száz évből teljességgel ismeretlen volt a kutatás számára. A legkorábbi jazig beköltözők sírjaiban néha fel-feltűnt egy-egy dák edény a Duna–Tisza közének északi részén, utalva az Északi-középhegység lábánál élő, kevert lakosságra. Jánosszállás, Hódmezővásárhely–Kakasszék leleteinek kel-

7. Dák és szarmata leletek a Kr. u. 2. század végéről Gyomárról

tezése és régészeti értelmezése szinte lehetetlen volt. A szarmata–dák kevert anyag mellett „tisztá” dák lelet nem került elő.

Az elmúlt negyedszázad nagyobb kiterjedésű ásatai során látott napvilágot egy dák település Szegváron, amely a szarmaták tiszántúli területfoglalása előtti anyagával alátámasztja történeti ismereteinket. Újhartyánon és Gyomán szarmata telepeken találtak a Kr. u. 2. század utolsó negyedére keltezhető dák anyagot. A szarmata telep második fázisában megjelenő dák leletek arra utaltak, hogy feltehetően a markomann háborúk során a Magyarország északkeleti részére beköltöző vandálok elől az ott élő dákok egy része a szarmatákhoz menekülhetett.

A Kr. u. 4. század utolsó harmadában elvétve ismét feltűnik dák anyag például Kardoskúton, jelezve, hogy a hunok elől menekülő néptöredékek között dákok is besodródhattak a Kárpát-medencébe. (7. kép)

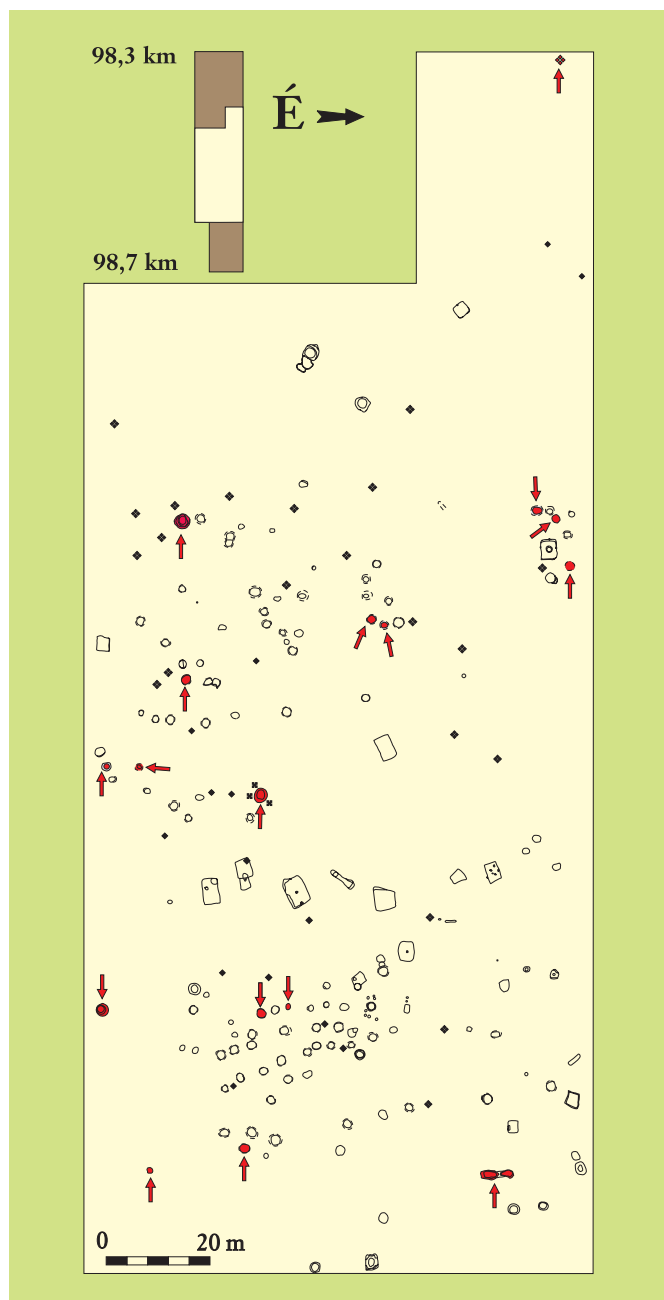
A KVÁDOK Márkus Gábor

A kvádok barbarikumi kutatástörténete igen szegényesnek mondható. Ez döntően földrajzi okokkal magyarázható, mivel a kvád fennhatóságú zónának csak a pereme érinti a tárgyalt területet, de szerepet játszik benne a terület kutatottsági hiánya is. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a magyarországi vonatkozású kvád leleteket 1963-ban összefoglaló tanulmányban értékelő *Bóna István* is csak a dunántúli lelőhelyek anyagára támaszkodhatott. Újszerű eredményeket a Magyar Tudományos Akadémia irányításával Nógrád megyében, az Ipoly völgyében folytatott topográfiai és feltárási munkálatok hoztak. Ennek során számos szarmata és kvád lelőhelyet határoztak meg. Fontos jellemzőjük, hogy a Duna-könyöktől keletre eső területeken a két népesség megtelepedése nem különül el élesen egymástól, azok gyakorta egymás szomszédságában – esetenként egyazon lelőhelyen – találhatók. A terepbejárási anyag jellege alapján azonban nem nyílt mód ezek kronológiai viszonyának megnyugtató tisztázására. Az ipolytölgyesi ásatás hívta fel a figyelmet a kvádok és a rómaiak között a Kr. u. 2–3. században fennálló, intenzív kereskedelmi kapcsolatokra. Fordulópontot a kutatásban a 90-es évek nagyberuházásaihoz kapcsolódó, megelőző feltárások hoztak. Elsősorban említendő az új, 2/a jelű főút építési területein több ponton feltárt – az ásatók véleménye szerint – germán, illetve germán–szarmata, kevert telepek. Más jellegű információt szolgáltatott az M3-as autópálya Heves megyei szakaszára eső, kompolti lelőhelyek vizsgálata. Itt zárt germán leletegyüttes nem került elő, viszont számos objektumban volt szórványos germán anyag. A szarmata teleprészlet a markomann háborúkat követő időszakra keltezhető, amikor a szomszédos germán népséggel virágzó határmenti kereskedelem folyt.

Míg a 2–3. századi kvád régészeti hagyaték mára jól körvonalazható, addig a késői időszakról ez nem mondható el.

Kérdéses, hogy a bizonytalanságot a 4. századi kvád/szvéb emléktárgy tényleges hiánya vagy a rendelkezésre álló leletek értékelésének kidolgozatlansága okozza. *Ammianus Marcellinus* késő római történetíró leírta, hogy a szomszédos kvádok és a szarmaták a hosszantartó egymás mellett élésnek köszönhetően szokásaikban és életmódjukban hasonlóvá váltak, így nem elképzelhetetlen, hogy a történeti képnek megfelelően egy olyan anyagi kultúrával kell számolnunk, amelynek jellegzetes és jól keltezhető kvád, illetve szarmata vonásai erre az időre már elmosódtak. Hasonló problémával áll szemben a kutatás a kvád–szarmata–vandál érintkezési területen is. (8. kép)

8. Germán leletanyag Kompolt–Kistér lelőhely szarmata objektumaiban

A VANDÁLOK

Márkus Gábor

A Lengyelország, majd később Szlovákia és Ukrajna jelentős területeit több évszázadon át hatalmuk alatt tartó, keleti germán eredetű vandál törzsek régészeti hagyatékát – a század elején feltárt névadó lengyelországi temető alapján – Przeworsk-kultúra néven ismeri a szakirodalom. Az elmúlt század német, lengyel és szlovák kutatásainak eredményeképpen mára jól rendszerezett és alapos ismeretekkel rendelkezünk a kultúra kialakulását és időbeni változásait illetően. Kelet-európai elterjedését tekintve annak déli határáként a Kárpát-medence északi területeit jelölhetjük meg, hozzávetőleg a Tarnától a Tiszakanyar vidékén át a Szamos és a Kraszna völgyéig. Ennek a déli peremterületnek a kutatottsága alacsonyabb fokú, ennek megfelelően a lelőhelyek száma is gyérebb. Mindezek ellenére rendkívüli jelentőséget ad a szórványos magyarországi emlékanyagnak, hogy a vandál törzsek régészeti hagyatéka kizárólag a Kárpát-medence ezen keskeny északi peremterületén kapcsolódik közvetlenül a római történelem folyamába. Az első hazai leletek a 19. század közepén láttak napvilágot, és kizárólag hamvasztásos harcos-sírokból származtak – Lasztóc/Lastovce, Gibárt –, így a korszak ismereteinek megfelelően kézenfekvőnek tűnt vaskori keltezésük. Az 1930-as évekre további hasonló összetételű leletegyüttesek váltak ismertté: Apa, Árdánháza/Ardanovo, Szolyva/Szvajlava, Kékcse. A különféle germán népek ez idő tájt erősödő kutatása nyomán végül a sírok etnikai és időrendi hovatartozása is tisztázódott.

Mára a hazai vandál harcos sírok száma közelít a két tucathoz, a fentiekén túl számos további lelőhelyet említhetünk, elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből (Tiszakanyár, Nyíregyháza-Árpád u., Nagyvarsány, Kisvárda-TV torony és Vásárosnamény-Hajnal u.), de ide sorolandó két Heves megyei lelet: Terpes és Sirok is, valamint a romániai Bujánháza/Boinești. A lelethorizonthoz tartozó sírok a 2. század utolsó harmada és a 4. század eleje közé keltezhetőek. Közös vonásuk, hogy kivétel nélkül hamvasztásos (urnás vagy szórthamvas) rítusúak, és hogy igen sok fegyvert, többnyire lándzsát – nem ritkán két-három darabot – és pajzsot, sőt esetenként kardot is helyeztek a halottal a sírba. A fegyvereken túl szinte mindig megtalálhatjuk bennük a vandál harcosok elengedhetetlen felszerelési tárgyát, a csizmára erősíthető sarkantyúkat is. A vandál népesség nagyobb temetőit ma még jobbra csak a környező országok területeiről ismerjük, aminthogy a korszakra keltezhető „királysírok” is hiányoznak Magyarországról. Bóna István vetette fel, hogy a Vállajon előkerült aranytű esetleg ilyen temetkezéshez tartozhatott. A 4. században más germán népekhez hasonlóan – valószínűleg általános mediterrán kultúrhatásra – a vandálok is áttérnek a hamvasztásos rítusról a csontvázas temetkezésre.

Településeik kutatása az 1950-es években indult meg, s ha nem is túl lendületesen, de máig is tart. Sajnos a régebben feltárt teleprészletek kivétel nélkül kis felületeken

folytatott ásatások eredményei, s bár az elmúlt években történtek nagy kiterjedésű feltárások is (Csengersima, Beregsurány), ezek közöletlensége miatt a telepek ma még tágabb összefüggéseikben nem értékelhetőek. Az ismert telepek elterjedése is inkább a kutatottságot, semmint a valós megtelepedést tükrözi. A legtöbb lelőhelyet Miskolc környékéről ismerjük (Miskolc-Sötétkapu, Miskolc-Szabadság tér, Miskolc-Szirma, Sajókeresztúr), ezek közlésére döntően az 1980-as években került sor. A telepeken különféle méretű gödrök mellett a korszak barbár településeire jellemző házakat találhatunk, ilyen 2–4 cölöpös, földbe mélyített, tűzhely nélküli házat tártak fel Ózd-Stadion lelőhelyen is. A települések etnikai hovatartozásának megállapítását – főként a szarmata határzónában – erősen nehezíti az edényleletekre jellemző sajátos megoszlás. A Kr. u. 2–3. század fordulójától ugyanis szarmata közvetítéssel erős – elsősorban technológiai jellegű – római hatás érzékelhető a vandál kerámiaművességben. Ennek köszönhetően átveszik a gyorsan forgó, lábbal hajtott fazekaskorong használatát, s így az addig gyakorlatilag ismeretlen korongolt kerámia hamar mennyiségi túlsúlyba kerül. A telepek leletanyaga tehát döntően „szarmata”-jellegű, korongolt edényekből áll, és csak töredékét alkotja a jellegzetes Przeworsk-hagyományú kerámia. Az ebből támadó bizonytalanságok uralják a 90-es évek közléseit.

A SZARMATA TERÜLETEK RÉGÉSZETE

TEMETKEZÉSEK

Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria

Az utóbbi negyedszázad igen sok új adatot hozott a szarmata temetkezési szokásokról s közvetve a hitvilágról is. Korábban ugyan számos sírt tártak fel (nagyobb temetőrészletet alig), de csak keveset közöltek alaposan, a korszerű követelményeknek eleget téve. Szinte teljesen hiányoztak a sírrajzok, a temetőterképek, amelyek nélkülözhetetlenek a rítus elemzéséhez. Ezek a körülmények sokat torzítottak elképzeléseinken arról, hogy pontosan milyen elemekből is tevődött össze a temetkezési rítus, mely vonásai öröklődtek át a keleti szarmata szállásterületről, s melyek azok a sajátosságok, amelyek csak a Kárpát-medencei szarmatákat jellemezték.

A legkorábbi szarmata szállásterületen, a Duna-Tisza közének északi részén előkerült sírok pontosabb időbeli meghatározása elég nehéz. A női sírokból előkerült, dél-oroszországi-ukrajnai eredetű arany ruhadíszek, fülbevalók, nyakperecek, arany- és karneol gyöngyök hosszabb időszakra jellemzőek. Csak feltételezhetjük, hogy azok a leletegyüttesek a legkorábbiak, amelyekben még nem fordulnak elő a szomszédos Pannoniából származó római tárgyak. A Kr. u. 1–2. század fordulója táján már római ruhakapcsoló tűkkel keltezhető sírok is megjelennek. Az újabb

keleti bevándorlóhullám temetőiben már gazdagabb férfisírok is vannak. Jellegzetes lelet a gyűrűs markolatú keleti szarmata kard és a nemzetséget vagy egyéneket jelző tamgával ellátott arany szíjvég. (9., 10. kép)

A korai időszakból lényegesen több női sírt ismerünk. Ehhez valószínűen hozzájárul, hogy a férfisírok leletei általában szegényesebbek, és nem teszik lehetővé a pontosabb kormeghatározást.

A temetkezési rítus egyik legjellemzőbb jegye az a tájolás, ahogyan a holtakat sírba fektetik. A Kárpát-medencébe bevándorló jazigok fejjel dél felé fektették az elhunytakat a dél-észak tengelyű sírgödrökbe. A Kr. u. 2. század végén, a markomann háborúk után megtelepedő, új bevándorlóhullám sírjaiban gyakori az északi tájolás. Az utóbbi években sikerült kimutatni, hogy ez a rítuselem több egyéb jellemzővel együtt (a lószerszám elhelyezése a sírban, a lószerszámnak és a fegyvereknek a jellege stb.) keletről, a Don deltájától érkező lovas csoportra utal, amely talán a markomann háború során sodródott messzi vidékre.

Korábban úgy vélték, hogy a keleti szarmata törzsek általánosan jellemző sírhalom-emelési szokása igen ritka az Alföldön, és az ide költöző új jövevények áttértek a „jelöletlen” temetkezésekre. Két területen, az Alföld északi ré-

9. Gyűrűs markolatú kard Újszilvásról

10. Arany szíjvég Dunaharaszttól

11. Vácszentlászló–Harmincadhányás szarmata halomsírhaj

szén, illetve a Bácska és a Bánát egy részén fordultak csak elő. Nagyobb sírhalmok (kurgánok, kunhalmok) száma valóban viszonylag alacsony Magyarországon. Legtöbbjüket mára már elszántották. A kevésbé művelt, mocsaras vagy erdős területeken mind a mai napig láthatók (ilyenek a hortobágyi halmos sírcsoportok, a Gödöllői-dombság, valamint a Bácska és a Bánát vidékének szarmata kurgánjai).

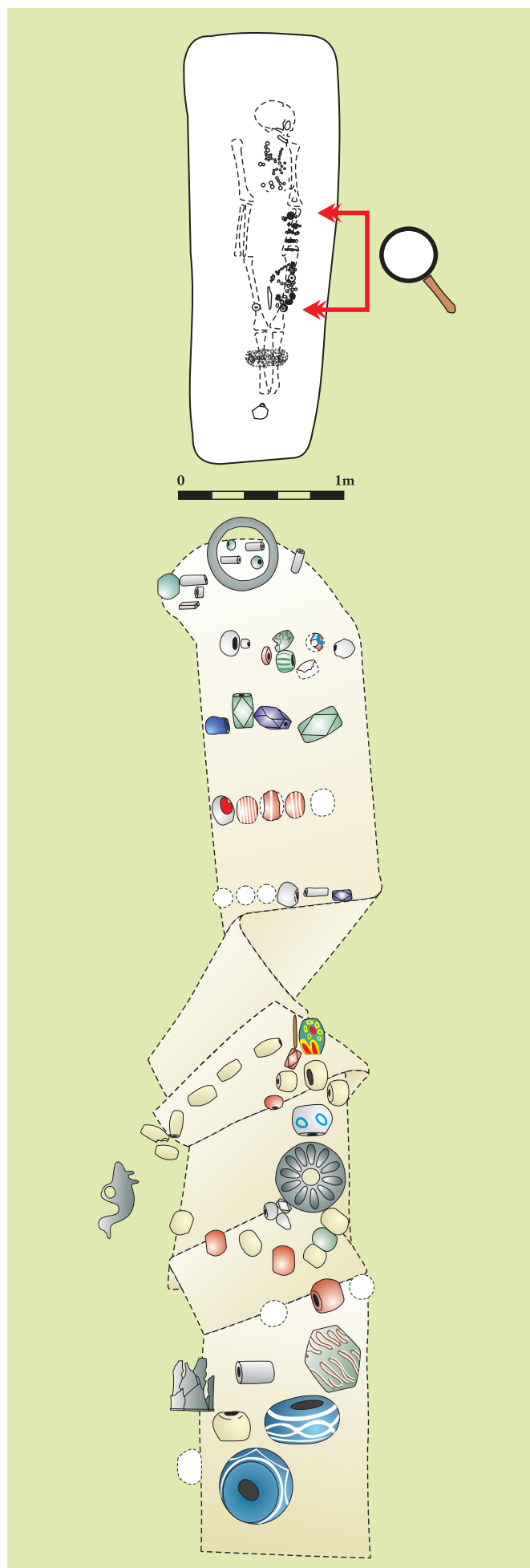
(11. kép)

Az ötvenes évek elején figyeltek meg először az Alföldön olyan, halommal nem jelölt sírokat, amelyek a keleti temetkezéseket idézték a sírokat körbevevő, dél felé nyitott kör alakú árkaikkal. Később több, hasonló árokkeretes sír alapján feltételezték, hogy ezeket a sírokat valamikor halom is jelölte. Ezek az árokkeretes (halmos) temetők az egész Alföld területén, egyenletes megoszlásban kerülnek elő. A 70-es évek végéig előkerült, árokkal keretezett síros lelőhelyek száma igen alacsony volt. 1980-ra már harmincre nőtt a számuk, mára már több mint félszáz ilyen lelőhelyet tartunk nyilván. Ma már gyakorlatilag minden nagyobb szarmata temetőásatáson előkerülnek árokkeretes sírok. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a korábbi elképzelésekkel szemben éppen ez a szokás az általános, amelyre a korábbi ásatók nem figyeltek fel a más feltárási módszerű, kisebb felületen folyó ásatásokon.

A nagyobb beruházásokat megelőző- illetve mentőásatások során növekszik azoknak a sírkerteknek a száma, amelyek – éppen a nagy felületek miatt – jól megfigyelhető a temetkezési rítus. Több temető esetében kimutatható, hogy az árokkal körülvett sírok központi helyet foglaltak el egy-egy temetőn vagy sírcsoporton belül. Talán a családfőket, a nagycsaládok eleit temették el ilyen rítussal, s később aztán ezek köré a nagyobb, halmos sírok köré csoportosították az egyszerűbb temetkezéseket. Gyakran azoktól távolabb, sorokba rendezve jelentkeznek ezek a sírok. Ilyen temetők kerültek elő Törökszentmiklós–Surjányon, Endrőd–Szujókereszten. Lajosmizse–Kónya-major lelőhelyen jól elkülönült a temető női és férfi szárnya. Sándorfalva–Eperjesen az árokkal körülvett, kis sírszámú temetőben a központba temették el a fegyveres férfiakat és fiúkat, s köréjük az asszonyokat és a közösség alacsonyabb rangú tagjait.

A Sződliget–Csörög lelőhelyen a 90-es évek közepén feltárt szarmata temetőrészlet több – eddig nem ismert – rítuselemre hívta fel a figyelmet. Az egyik sírban cölöpnymokat lehetett megfigyelni, amelyhez hasonlóak jól ismertek a későbbi avar sírokból, és a halotti saroglyához tartozhattak. A Kárpát-medencében először itt dokumentáltak néhány sírgödörben és közvetlenül mellette tüzelési nyomokat, amelyek talán a halottról való megemlékező rítusra utalnak.

A Kárpát-medence és a keleti sztyepp vidék temetkezései között számos különbség mutatható ki. Az alföldi sírok leletanyaga szegényesebb a dél-oroszországiakhoz és az ukrainaiakhoz képest, a temetési rítus elemei is kevésbé változatosak.

12. Női sír és az őv rekonstrukciója. Endrőd–Szujókereszt

Ennek egyik oka az, hogy az alföldi sírokat gyakran kirabolták, így nehéz megállapítani, hogy milyen tárgyakat helyeztek a halott mellé, és milyen lehetett eredetileg a sír szerkezete, volt-e padmalya, halotti ágya, milyen szokások kapcsolódtak a temetési szertartáshoz. Az „elszegényedés” másik oka az, hogy az alföldi szarmaták távol kerültek keleten maradt rokonaiktól, a kapcsolat gyakorlatilag megszakadt, s így eltűntek a keleti tárgyak a halott mellől. Végül a szomszédos népek – elsősorban a rómaiak – hatása sem zárható ki a rítus különbözőségének okai közül.

A temetkezési rítus vizsgálata fontos eszköze a népi hovatartozás meghatározásának. A hun inváziót megelőző időszakban egyre több kisebb-nagyobb népcsoport árasztotta el a Kárpát-medencét. Ezzel egyidejűleg a viseletben „uniformizálódás” figyelhető meg, megnehezítve egyes népcsoportok elkülönítését. A temetkezési szokások viszont meglehetősen konzervatívak, ezer szállal kötődnek a hitvilághoz. A temetkezési szokások és a leletanyag vizsgálata során sikerült elkülöníteni az utóbbi évtizedekben egy késői szarmata/alán csoportot az Alföld északi peremterületén. Jellemző temetőik Tiszavalkon, Tizakarádon, valamint Tiszadobon kerültek elő. A hagyományos viseleti és rítuselemek mellett feltűnnek a keletről hozott vagy azok mintájára készült tárgyak, és megjelennek új, keleti temetkezési szokások is. Az M3-as autópálya nyomvonalának megelőző feltárásakor újabb hasonló lelőhelyek és leletek kerültek elő. Ezek a feltárások teszik lehetővé, hogy a leletanyag összetettségét majd a későbbiekben egyértelműen értelmezhesse a kutatás.

A jól megfigyelt sírok alapján rekonstruálható a szarmaták viselete. A korai időszakban az arany ékszerek mellett gömbölyű karneol gyöngyök vannak a nyakon és néha a karokon. A Kr. u. 1. század végén, a 2. század elején megjelennek már a római ruhakapcsoló tűk (*fibulák*), s feltűnik a szarmata nőkre később is oly jellemző gyöngyhímzéses viselet. Több soros, színpompás gyöngyhímzés díszíti a felső ruha nyak- és karrészét, alsó szegélyét, az alsó ruha vagy

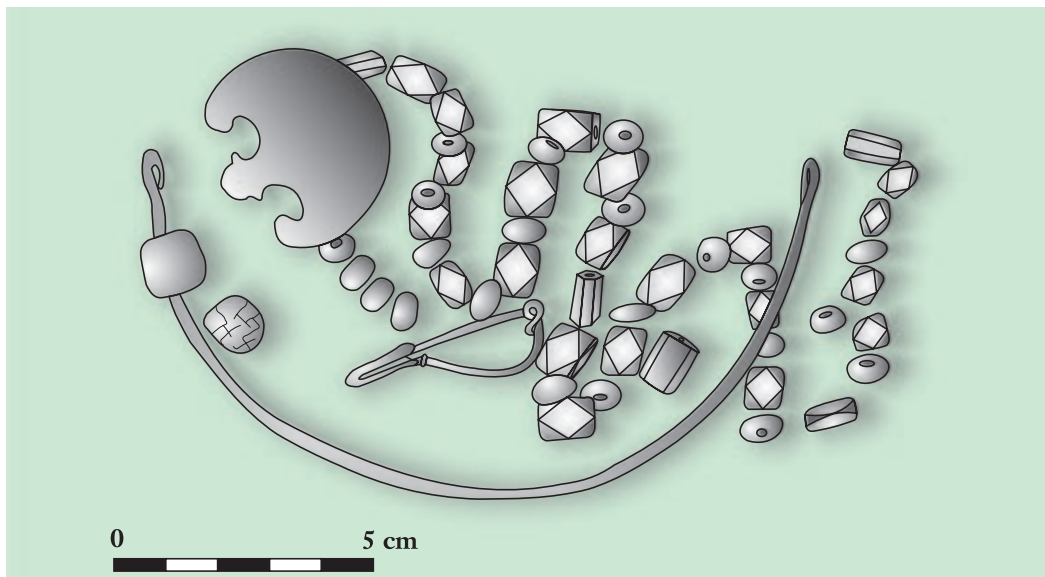

13. Csatos csizma szíjazata

a bőrszárú nadrág alját. A ruhát derékban fémkarikás textil öv fogja össze bal oldalt, amelyet gyakran gazdag gyöngyhímzés és bajelhárító, védő-óvó csengők, csörgők, csüngők díszítenek. **(12. kép)** Az övre függesztették fel a kisebb késeket is. A keleti eredetű arany ékszerek helyét elfoglalja az ezüsből, bronzból készült ékszer (fülbevalók, nyak- és karperecek, félhold és balta alakú csüngők). Megjelennek az eddig szokásos mellékletek (orsók, edények) mellett a fémtükrök, amelyeket gyakorta eltörve tettek a halott mellé.

A férfiak sírjai igen szegényesek a nőkéhez képest. Itt is római fibulákkal kapcsolják össze a felső ruházatot, a bőr derékszíjat vas-, bronz- vagy ezüst csattal fogták össze, s a szíjra akasztották a bőr pásztorkésztséget (csiholó vas, tűzkő, ár vagy más kisebb szerszám) és a fa vagy a bőrtokban tartott kést. Ebből az időszakból csak igen kevés fegyveres sírt ismerünk.

A Kr. u. 2. század végén, a keletről bevándorló újabb néptörzsek viseletében ismét megjelennek a keleti eredetű tárgyak, a nők sírjában a termékenységet jelző *Cyp-*

14. Női sír részlete ékszerekkel.
Tiszaföldvár–Téglagyár

raea-csiga övcsüngők, a harcos férfiakéban a puha bőr csizmát összefogó, néha sarkantyúval felszerelt, keskeny csatos-szíjvéges csizmaszíjazat. (13. kép)

A keleti tárgyak azonban egy-két generáció alatt eltűnnek a sírokból, helyüket elfoglalják a római vagy a helyi készítésű darabok. Feltehetően római hatásra a férfiak sírjában megjelent a halotti *obulus*, amelyet legtöbbször gyönggyel díszített tarsolyba tettek. A női viseletben az ezüst és a bronzékszerek mellett továbbra is jellemző a gyöngyékszer és a ruha gyöngyhímzése. A Kr. u. 4. század végén ismét feltűnnek a hunok elől menekülőkkel a keleti eredetű tárgyak, a nőknél a tengeri csigatalizmánok, az arany ékszerek, a férfiaknál a védő és a támadó fegyverek, a csatok, a szíjvégek. Gyakorivá válik, hogy mindkét karon több karperecet viselnek s több fibulával kapcsolják össze a ruhát. (14. kép)

A TELEPÜLÉSEK

Vaday Andrea

A magyar Alföld nem tekinthető egységesnek a természetföldrajzi adottságai miatt. Részben emiatt és az etnikai-, gazdasági különbségek miatt van nagy jelentősége annak, hogy a különböző tájegységeken feltárt telepek eltérhetnek egymástól. Korábban csak kisebb teleprészletek kerültek elő, amelyeknek anyagát csak szűk válogatásban, kevés kiválasztott illusztrációs anyaggal közölték. A Közép-Tiszántúlon kisebb teleprészletek közreadása során történt meg a szemléletváltás, amely során már a teljes anyagot közölték a történeti állattani anyaggal együtt. A probléma azonban az volt, hogy ezeken a lelőhelyeken túlnyomórészt tároló- és hulladékgyödrök kerültek elő, pár házat leszámítva. Így a telepek struktúrájára, jellegére nem lehetett következtetni, s ugyancsak nem volt kidolgozási lehetőség a telepek belső kronológiai rendszerét illetően.

Az MTA Régészeti Intézetének Alföldi Mikrorégiós Kutatási Projektje során tártak fel Gyomán egy lelőhelyet. A korábbi gyakorlattól eltérően egy kötetben tették közzé a több korszakú leletanyagot, a történeti állattani és a pollenvizsgálati eredményeket. Kíváncssá vált teljességében közölni az ásatásokon előkerült lelőhelyeket, kiegészítve egyéb természettudományos vizsgálatokkal és esetenként, ha lehetőség nyílt rá, a geofizikai felmérésekkel és a talajfúrásokkal. Az új feltárások ismeretanyaga alapján már értékelhető, hogy mennyiben bővül a Kárpát-medence szarmata településeiről alkotott hiányos kép.

A Kr. u. 1. században bevándorló, félnomád jazigoknak kezdetben csak időszakos szállásai lehettek, amelyek mind a mai napig ismeretlenek a kutatás számára. Csak a 2. század első felében változott meg annyira életformájuk, hogy kialakulhattak a nagyállattartó, nomád jellegeket megőrző, de már mezőgazdasági meghatározottságú településeik. A telepek szerkezete lényeges különbséget mutat régiótól, telepfunkciótól, a lakosok etnikai összetételétől függően. A korábbi kutatás arra a megállapításra jutott, hogy a kö-

zép- és a délföldi szarmata telepekre a kevés ház-sok hulladékgyödrök jellemző, míg az északi peremvidéken a több házhoz kevesebb gödör tartozott. Ez az állítás a kisebb felületű leletmentéseken alapult pár dél- és észak-alföldi lelőhely összehasonlítása alapján.

A telepek belső élete alakítja a telep formáját. Hosszú életű, a telepstruktúrát megőrző településeknél a házak körül az idők folytán újabb tároló- és hulladékvermeket ásnak. Miután korábban nem nyílt mód a telepobjektumok között szűkebb időbeli különbséget tenni a kis feltárási felület és az anyag feldolgozatlansága miatt, a szerkezetüket őrző, hosszabb életű telepek „sok gödrössé” váltak a rövid életű telepekhez képest, amelyeknél csak egy rövidebb életszakasz jelentkezett a feltárás során. A nagyobb, jól megfigyelt ásatásoknál már több lehetőség van a telepstruktúra és változásainak megfigyelésére.

A szarmaták elsősorban a természetes vizek partján, a sík vidékből kissé kiemelkedő dombháton telepedtek meg. A telepek formája alkalmazkodott a természetes adottságokhoz, követve a folyók vagy a tavak partvonulatát. Több helyen figyeltük meg, hogy mára már feltöltődött, de a római korban feltehetően még meglévő patak, vízer is lehetett ilyen természetes vízpart. A vizektől távolabb fekvő telepek vízellátását mesterséges úton oldották meg, így a telepnek nem kellett alkalmazkodnia egy megadott vonalhoz, így szabadabban terjeszkedett. Az utak mellett fekvő települések feltehetően alkalmazkodtak az út vonalához. Ezek inkább a mai szalagfaluhoz hasonlíthatnak.

A topográfiai munkák során, a Tiszántúl középső részén figyelhető meg, hogy a szarmata telepnyomok hosszan, egymáshoz igen közel követik egymást. Ezek a telepláncok részben egykorúak, részben azonban nem egyidejűek. Az előbbieket eddig csak a késő szarmata időkből ismertek, a *hun kor* előtti késő szarmata- és később a hun kori fázisban. Ezek nagy része inkább csak nagyobb majorság, körülöttek szántókkal és legelőkkel, a mai bokortanyákhoz hasonlóan. Az eltérő keltezésű telepsoroknál más a helyzet. Gyakran a 2–3. században indulnak és a 4. században vagy az 5. század első felében szűnnek meg. Például a Hódmezővásárhely határában fekvő Fehér-tó partját veszik körül különböző korú telepek. A jelenségnek az okát feltehetően abban kereshetjük, hogy amikor a telephez közel eső földek kimerültek a művelés során, a falvakban nem építették újjá a házakat, hanem az újonnan művelés alá vett földek közelébe költöznek át. Ilyenkor a telep az idők múltával nem egymásra rétegződik, hanem térben „elcsúszik”. Éppen ezért a hosszú életű telepeknél szerkezeti változásokkal is számolni kell. A telepek nagysága – teljes feltárt telep hiányában – nem ismert, bár néhány lelőhely esetében vannak erre utaló adatok. Gyomán 14 700 négyzetméter feltárt felület mellett a légifotó és a terepbejárás alapján 35–40 000 négyzetméternyi területet foglalhatott el a falu. Polgár–Kengyel-köz csaknem 30 000 négyzetméteres feltárási felülete mellett a légifotó szerint a telep még 6–700 méterre is folytatódott. Kompolt–Kistéren 28 700 négy-

15. Szarmata telep állattartó része karámmal. Kiskunfélegyháza, M5 északi csomópont

zetméter felületet tártak fel, de a terepbejárási anyagok alapján a telep folytatódott még nyugat felé 350–400 méter hosszan, észak és dél felé pedig 200–250 méter szélességben észlelhető, amely 190 000–192 000 négyzetméter körüli települést sejtet! A szomszédos Kompolt–Kistértanyánál 32 370 négyzetméter feltárt felületen a telep nyugati széle előkerült ugyan, de a többi irányban szintén hosszan folytatódott a település. Az elmondottak jól illusztrálják, hogy bár a korábbihoz képest lényegesen nagyobb felületeket tártunk fel, a telepek egészéről még így sincs teljes képünk!

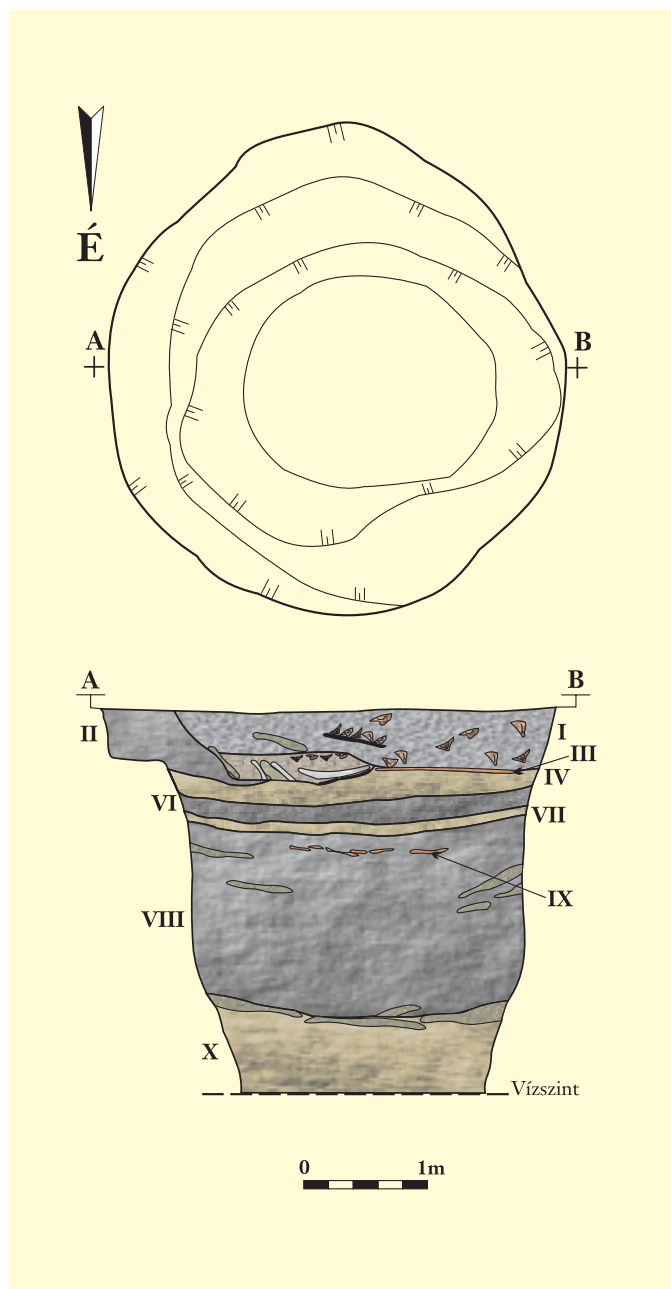
A Ptolemaiosz által felsorolt jазig „városok” nagyságáról, szerkezetéről még elképzelésünk sincs. Közülük egyedül „*Partiskon*”-t lehetett azonosítani a mai Szegeddel. Itt a tiszai átkelőhelyről tudjuk, hogy a római őrállomás körül igen sok szarmata lelőhely sűrűsödik. Ugyanezt tapasztalhatjuk a római határ barbár oldalán is, a római erődítmények körzetében. Feltehetően az Alföldet átszelő utak mentén is sűrűbben sorjázta a falvak. Ilyen út menti teleplánc húzódott a mai Törökszentmiklóson és közvetlen környékén, ahol a szolnoki átkelőhelytől keletre vezető út mentén 7–8 kilométer hosszan találhatók meg a település-és a temetőnyomok.

Az elmúlt évek feltárásai során több lelőhelyen figyeltek meg árokrendszereket, melyek egy része védmű lehetett, más részük karám vagy az egyes portákat kerítő árok, illetve vízelvezető árok volt. (15. kép)

Az utóbbi évtizedben, az M5-ös út építését megelőző ásatások során lehetett megfigyelni az árkok és a telepek

viszonyát Bács-Kiskun megyében a Kiskunfélegyháza környéki ásatásokon, valamint Dushokon. Az M3-as nyomvonalán Polgár–Kengyel-közben a 3. század második fele és a 4–5. század fordulója közötti időszakban élő települést észak–déli irányú árokrendszer határolta. Az árokrendszer egymással párhuzamosan futó árkokból állt. A legszélesebb a külső határoló árok. A belső, jóval keskenyebb és sekélyebb árok aljában cölöphelyek voltak. Ebből következtek az árok–palánkkerítés konstrukcióra.

Hasonló telepjelenségek nyomait tárták fel Polgár–Csőszhalom–dűlő lelőhelyen is. Nagymágocsra a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető falut a Mágocs-ér felőli oldalon és rá merőlegesen árok határolta. Szentcs Berekháton a várost elkerülő út építését megelőző leletmentésen 3–4. századi település került elő, árokkal határoltan. A közel 5 méter széles, meredek oldalú, 2 méter mély árok a falu mocsárral határolt szélét zárta le, és egyben védte az árokból kikerült, földből emelt sánccal együtt az áradástól és a belvizektől. Ugyancsak széles és mély árok húzódott Tiszaföldvár–Téglagyár lelőhelyen, a telep egykori Tisza-part felé eső szélén. A vízvédelmi árok-sáncrendszerek mellett előkerültek katonai védelmi funkciót betöltő építmények is (Polgár–Kengyel-közi palánk-kerítés). Mezőszemere–Kismari–Fenéken egy telep és ennek elhagyása utáni késő szarmata temető került elő a Csőrsz-árok egy részletével együtt. Jól látszott, hogy a Csőrsz-árok széles és mély árkát a szarmata terület felől sánc kísérte, a sáncon belül pedig egy palánszerkezet húzódott, kapunyílásokkal és feljárókkal.

16. Szarmata kút Kompolt–Kistérti-tanya lelőhelyen

A településeken általában a magasabban fekvő részeken épültek a félig földbe mélyített, tartócölöpös, tapasztott falú vagy vályogtéglából épült házak. Polgáron a lakó és a gazdasági épületek között utcák vezettek. Tiszaföldváron, a kompolti lelőhelyeken és Gyomán lazább volt a telep-szerkezet. A házak és az őket körülvevő porták látszólag rendszertelenül helyezkedtek el.

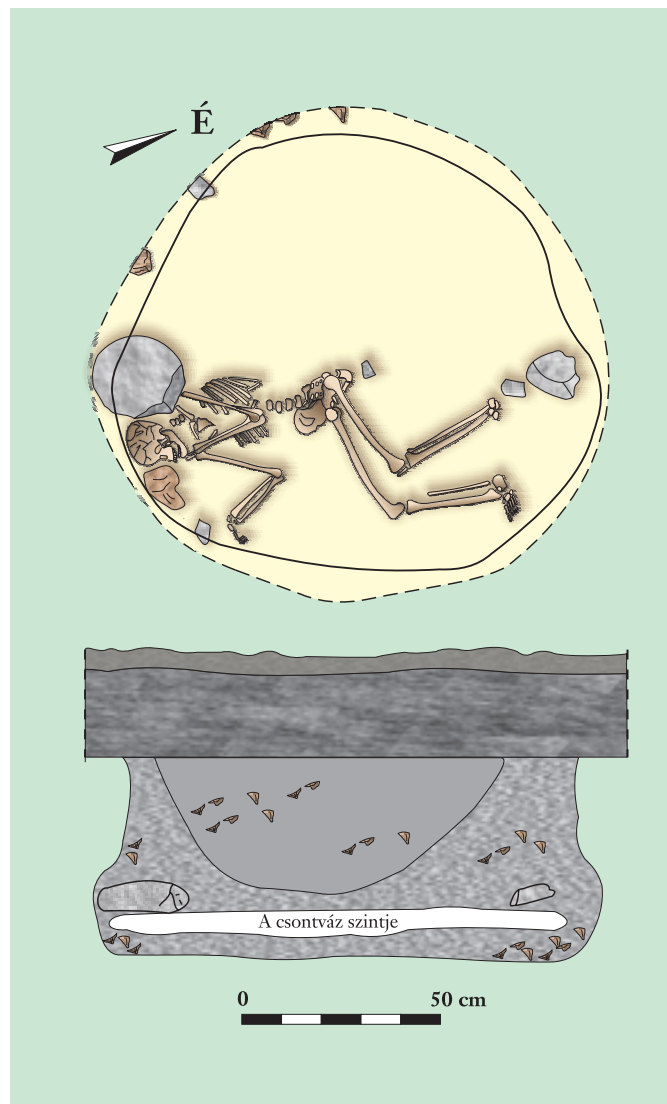
Az ipari műhelyeket a portákon kívül, a falu szélén építették az uralkodó szélirányt figyelembe véve, néha a mester portája mellett álltak. A kutakat, a ciszternákat vagy a vízjárások közelében vagy a házak között ásták meg. Igen nagy a jelentőségük a telep belső időrendjének vizsgálatakor, ugyanis általában több, hosszabb-rövidebb időszakos

használatot lehet megfigyelni a kútaknak feltöltődésében, illetve szándékos feltöltésében. **(16. kép)**

A házakat méhkas vagy henger alakú tároló vermekkel vették körül. A mezőgazdasági profilú telepeknél a tároló vermek nagyobb számban jelentkeznek, s ugyanez áll azokra az időszakokra, amikor az Alföld alaplakossága a bevándorló újabb etnikai elemek miatt megnő, s a mezőgazdasági termelés fokozásával lehet csak a lakosságot ellátni. Ezeken kívül számos kemencetípus fordul elő a szarmatáknál. A sütőkemencék, az edényégető kemencék mellett az utóbbi években váltak ismertté a szárító vagy az aszaló kemencék.

A telepek egy részét elhagyták a lakók, más részüknél pusztulási réteg utal a háborús eseményekre. Az utóbbiakhoz köthetők a település hulladékgödreibe hajított emberi maradványok, amelyek a markomann háborúk és a hun kor alkonyán fordulnak elő a szarmata terület háborús zónáiban. **(17. kép)**

17. Hulladékgödörbe dobott emberi maradványok. Kompolt–Kistérti-tanya

A SZARMATA TERÜLETEK ÉSZAK, ÉSZAKKELETI HATÁRVIDÉKÉNEK RÉGÉSZETE

Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria

A Kárpát-medencei Barbarikum északkeleti területén a legkorábbi településeket a Szatmár–Beregi-síkságról ismerjük. A beregsurányi településen az élet alighanem már az 1. század utolsó harmadában megindult, s valószínűleg hasonló időszakra keltezhető a Csengersima határállomáson 1998–1999-ben feltárt telep is, melyen fémfeldolgozás is folyt. A nagy mennyiségű cserépanyag elenyésző hányadát jelenti a korongolt áru. A települések szerkezete, valamint az egyes feltárt objektumok típusa eltér a szarmata területen megfigyeltékétől. Ennek okát az eltérő természetföldrajzi adottságokban kereshetjük. Nem véletlen ennek fényében a cölöpszervezetes épületek használata. E két lelőhelyen előkerült régészeti leletek párhuzamai részben a germán Przeworsk-kultúra, részben pedig a dákok területén fordulnak elő. Ezek alapján valószínűnek tűnik, hogy a – már korábban is e vidéken élő – dákok igen korán összetalálkoztak az északi területekről bevándorló germán népességgel. A korai – 2. század közepe előtti – germán bevándorlás tényét igazolja a kárpátaljai Malaja Kopanya temető is. Az összeolvadás a dákok és a germánok között tehát igen korán megkezdődött. Az írott források adatai alapján felvetődött, hogy a Przeworsk-kultúra e korai leleteinek hordozóit a *lugius* vagy a *burus* törzsekkel hozzuk összefüggésbe.

A történeti adatok alapján a *vandálok/viktovalok* a markomann háborúkat megelőző időszakban (2. század köze-

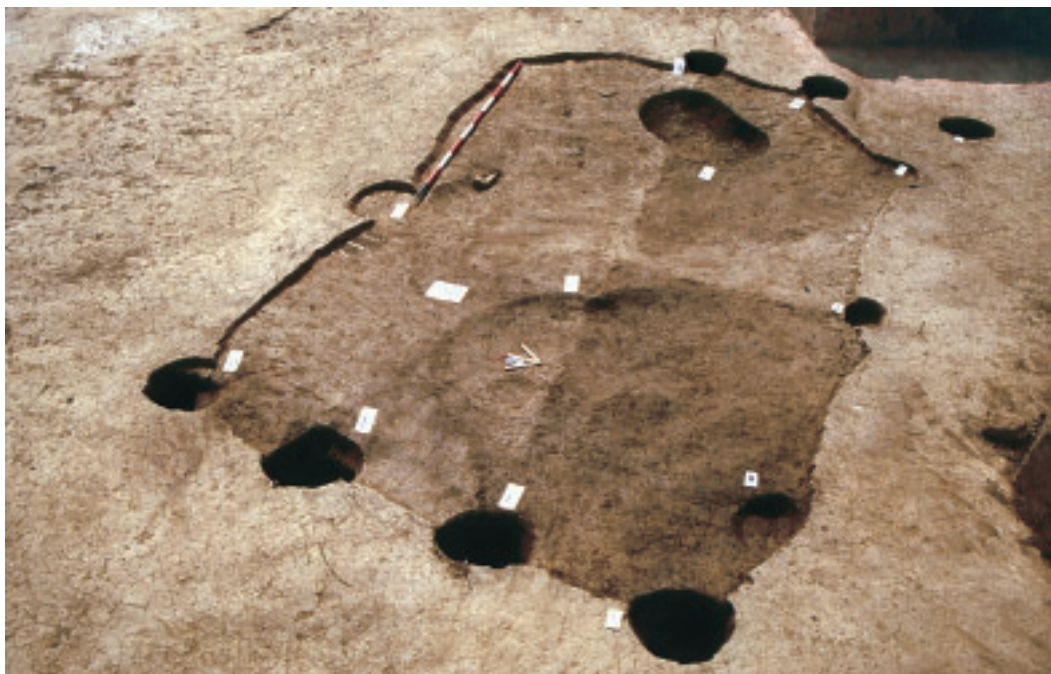
pe) költöztek be a Felső-Tisza vidékére. A régészeti leletek alapján jelenlétük a térségben valóban kimutatható ettől az időtől kezdve, ők a Przeworsk-kultúra második „bevándorló hullámának” hordozói. Az újonnan érkezők megszállták a Kárpát-medence északkeleti sarkát, beleértve Kárpátalja síksági részeit is. Jellegzetes hamvasztásos sírjaikból, például Kékcse, Tiszakanyár, Kisvárdá-TV torony vas pajzsdudorok, nagy tüskés sarkantyúk, nehéz kétélű kardok, lándzsahegyek kerültek elő. Sajnálatos módon a korábban előkerült együttesek egyike sem hiteles feltárásból származik. Az elmúlt két évtizedben hozzájuk köthető temetkezésről nem értesültek a régészek, s a korábbi leletek hitelesítésére végzett ásatás (Kisvárdá-TV torony) sem járt eredménnyel. A vandál foglalás további dél-délnyugati terjeszkedésének a szarmaták állták útját, akik ugyancsak a 2. század közepe után érték el ezt a vidéket a régészeti leletek tanúsága alapján. Az érintkezési területen az összeolvadás gyorsan megkezdődött – erre utal a szarmata sírokban megjelenő, vandáloktól származó tárgyak sora (például pajzsdudorok a szarmata rítusú temetkezésekben).

A dák-germán összetételű leletanyagot mind Beregsurányban, mind Csengersimán gyökeresen új kultúra váltja föl a 3. század második felében. A jellegzetes szürke, korongolt, pecsételt díszítésű fazekasáru hatalmas mennyiségben került elő. Mindkét lelőhelyen a késő császárkori lelőhely részben fedi a korábbi települést. Az utóbbi leletanyagából mégis teljességgel hiányzik a szürke pecsételt kerámia, jelezve egyrészt a kronológiai különbséget, másrészt az éles törést a két anyagi kultúra között. **(18., 19. kép)**

A késő császárkori települések közül a beregsurányit az 1960-as évek végén Csallány Dezső tárta föl. Európa legnagyobb fazekasközpontjainak egyike került itt napvilágra

18. Faszénégető boksa (?)
Csengersima–határátkelő
lelőhelyről

19. Cölöpszerkezetes, félig földbe mélyített épület, Beregsurány, Barátság-kert

a Mic patak partján: 52 rostélyos kemencéből mintegy 40 000 cserepet őriznek a múzeumok. Hat hasonló fazekaskemencét tártak föl Csengersima határában az elmúlt években. **(20. kép)**

A szürke pecsételt edények mellett szép számmal fordult elő római áru is: szemcsés, korongolt fazekak, festett edények. A pecsételt kerámiának kimutatható a közeli daciai *Porolissum* (Románia) római műhelyének hasonló termékeivel való kapcsolata. A telepek kronológiai helyze-

te valószínűsíti, hogy római mesterek dolgozhattak a barbar területen (elsősorban Csengersimán), akiknek barbarikumi megjelenése Dacia provincia helyzetének romlásával, a tartomány feladásával és kiűritésével hozható összefüggésbe. A pecsételt díszítésű szürke kerámia ettől kezdve széles körben – egész Lengyelorszáig – elterjedt. Használóinak népi hovatartozása ma még kérdéses, az elterjedési terület – mint fentebb láthattuk – etnikailag igen kevert. A Szatmár–Beregi-síkságról a késő császárkorból pillanat-

20. Fazekaskemence Csengersima–határátkelő lelőhelyről

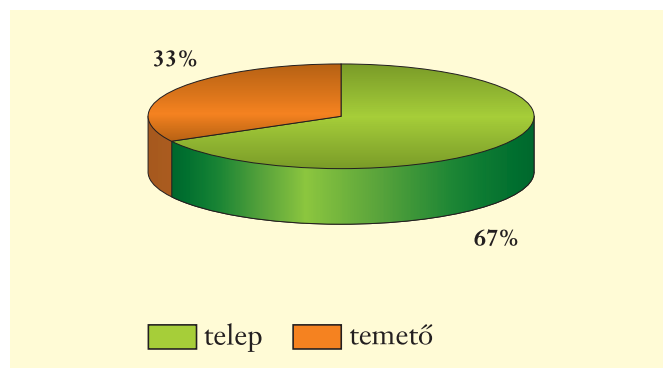

nyílag egyetlen temetkezést sem ismerünk, ami tovább nehezíti a kérdésre adandó választ. Kérdés az is, hogy mikor szűnt meg a településeken az élet. Az edényformák alapján csak gyaníthatjuk, hogy a hun korban még dolgoztak a fazekasok.

A KÖVETKEZŐ LÉPCSŐFOK

Vadai Andrea–Márkus Gábor

A Barbarikummal foglalkozó régészeti kutatás szemlélete az 1970-es évekig döntően a sírok anyaga alapján levonható következtetésekre kötődött. A szórványosan előkerülő, kisebb településrészletek nem játszottak érdemi szerepet az itt élő népek régészeti hagyatékának értelmezésében. Ez a tény természetes korlátot szabott rájuk vonatkozó ismereteinknek. Míg a halálhoz való egykori viszonyról, a társadalom egyes rétegeinek szokásairól és ezek időbeni változásairól a temetkezések alapján valóban differenciált képet alkothatunk, addig a mindennapok életéről ezek a régészeti források mit sem mondanak, ennek megismerése kizárólag a telepek kutatásától remélhető. Míg a

21. A feltárt szarmata lelőhelyek megoszlása 1971–1995 közti időszakból

20. század közepéig kutatott barbár lelőhelyek esetében a telep aránya az 1%-ot sem érte el, addig mára ez az arány gyökeresen átalakult. **(21. kép)**

A napjainkra jellemző, nagy felületeket érintő beruházások nyomán intenzíven gyarapodó telep és temető leletanyagának közkinccsé tétele új feldolgozási módszerek kidolgozását igényli, melyekhez alapvető szemléletváltásra lesz szükség. **(22. kép)**

22. Szarmata-kvád település. Vác-Csörögi rét